

Witte wieven, weerwolven en waternekkers

Een beschrijving van alle geesten, elfen en
andere wonderlijke wezens uit Nederland

Witte wieven, weerwolven en waternekkers

Een beschrijving van alle geesten, elfen en
andere wonderlijke wezens uit Nederland

Abe J. van der Veen

Ik wil Esther Kruyze, Joris Steenbakkers en Marjan Grinwis hartelijk danken voor hun hulp bij het tot stand komen van dit boek.

De contactgegevens van de auteur voor vertellingen en lezingen zijn:

www.abedeverteller.nl

abedeverteller@hotmail.com

Schrijver: Abe J. van der Veen

Coverontwerp: Foto van Abe J. van der Veen van 'Heksenkeuken' – Frans Francken II 1607

Alle afbeeldingen zijn uit het publieke domein

ISBN: 9789463422260

Uitgegeven via: mijnbeststeller.nl

© Abe J. van der Veen 2017

Inhoud:

Inleiding 6

1. Met de helm op geboren 9
2. Vliegen in zeven en varen in eierschalen: de heks in extase 18
3. Het vreemde gedrag van de Nederlandse weerwolf 36
4. De nachtmare: geest van de nachtmerrie 52
5. Witte wieven, nevelslierten en grafheuvels 65
6. Reuzen en hunnen: het raadsel van de hunebedden 82
7. Het pact met de duivel 97
8. Kabouters in je huis: een zegen of een vloek? 113
9. De nekker: geest van het water 124
10. Het bedrog van de alven 135

11. Van aardmannetje tot zwarte juffer: een opsomming en korte beschrijving van alle Nederlandse en Vlaamse geesten en elfen 148

Literatuurlijst 184

Inleiding

De Nederlandse en Vlaamse sagen zijn tot nu toe voornamelijk in boeken terecht gekomen om vermaak te brengen. Zij worden gezien als fantastische verhalen die onze voorouders in het verleden afleiding brachten op de lange winteravonden. Hierbij wordt nogal eens vergeten dat de sagen door de verteller en zijn publiek oorspronkelijk waarschijnlijk serieus werden genomen en gezien werden als waar gebeurde verhalen.

In de loop van de tijd werden er steeds vaker door de sagenverteller dingen bij gehaald om zijn verhaal spannender te maken en er werd ook vaker door de luisteraar meewarig de schouders opgehaald en cynisch gedaan over het waarheidsgehalte van het verhaal. De folkloristen die in de negentiende en twintigste eeuw de verhalen opschreven geloofden niet meer in de waarachtigheid van de verhalen.

Toch zijn voor mij de sagen zijn veel meer dan vermakelijke verzinsels. Ik zie ze als kostbare getuigenissen van een 'magische' kijk op de werkelijkheid, zoals onze voorouders die nog hadden. De sagen zijn te gebruiken als bron voor de wijze waarop bovennatuurlijke waarnemingen in het verleden werden geïnterpreteerd. Ook al zijn de gebeurtenissen die omschreven worden uit de zoveelste hand en bijna nooit door een getuige opgetekend, toch wil dit niet zeggen dat er geen ware ervaring aan de vertelling ten grondslag kan liggen. Met de waarheid wordt dan niet een objectief waarneembare waarheid bedoeld, maar een oprechte poging om een bovennatuurlijke ervaring te omschrijven.

Dat dit zo is, kan ook opgemaakt worden uit de vele saginelementen die te vinden zijn in de getuigenverslagen uit de heksenprocessen uit de zestiende eeuw. Of uit de

overeenkomsten met de oudste vermeldingen van geestwezens in de middeleeuwse bronnen. In die tijd werd het werkelijke bestaan van dergelijke wezens nog wel aangenomen. Opmerkelijk hierin is dat in die oudste versies soms nog een glimp te vinden is van een positievere blik op deze geestwezens.

In het leerdicht *Natuurkunde van het geheelal* uit de dertiende eeuw noemt een anonieme dichter bijna alle wezens die ik hier uitgebreid wil behandelen:

‘Duvele die sijn in die lucht, Ende doen den mensche dicke vrucht (angst). Nachtridders heten si, Ende sijn duvele “ ic segdi “ hagetissen ende varende vrouwen, goede kinder in goeden trouwen, coubouten, alven, nickers, maaren.’

Hij noemt al deze geesten ‘nachtridders’ oftewel wezens die in de nacht rond rijden. Aan de ene kant zijn er de mensen die de macht bezitten om uit het lichaam te treden en ‘in de geest’ te reizen. De anonieme schrijver noemt ze hagetissen en varende vrouwen. Wij zouden nu heksen zeggen. Aan de andere kant zijn er de geestwezens die door deze mensen gezien kunnen worden. (ook gewone mensen in bijzondere omstandigheden kunnen deze geesten zien.) Hij noemt ze coubouten (kabouters), alven, nickers en maren.

Ik wil schrijven over deze mensen die de macht hebben om geesten te zien en om zich als geest te manifesteren en over die geesten zelf. Ik wil vertellen over de bovennatuurlijke werkelijkheid die als waar werd ervaren door de sagenverteller, maar door de ‘verlichte’ mens werd afgedaan als bedrog.

Voor mij is alles wat in de fysieke werkelijkheid onmogelijk is een verwijzing naar de bovennatuurlijke werkelijkheid. Zo kom ik op nieuwe interpretaties bij de oude verhalen die eeuwen lang zijn afgedaan als product van achterlijke en bijgelovige boeren. Ik neem zo de sagenverteller weer serieus en probeer zijn verhaal te doorgronden. Zo nu en dan bespreek ik ook gegevens uit andere Europese landen ter verheldering en verdieping van het Nederlandse en Vlaamse materiaal.

Het laatste hoofdstuk is het resultaat van een grondig literatuuronderzoek waarin ik methodisch op zoek ben gegaan naar alle in Nederland en Vlaanderen voorkomend geesten, elfen en andere wonderlijke wezens. Elk van deze wezens heeft in dit hoofdstuk een korte beschrijving gekregen.

Met al deze uitgebreide, of juist korte beschrijvingen hoop ik te bereiken dat ieder die dit boek leest na afloop met een nieuwe, fris perspectief van de Nederlandse sagen kan genieten. Ook hoop ik dat de lezer meer inzicht heeft gekregen in de waarheid of juist het bedrog van de Nederlandse elfen en geesten.

1. Met de helm op geboren

Sommige kinderen worden geboren onder bijzondere omstandigheden. Ze worden geboren op een bijzonder tijdstip zoals een zondag of met kerst. Ze worden geboren met bijzondere uiterlijke kenmerken: met een zesde teen of vinger, of bovenmatig behaard, of al met een tand in de mond. Of op een buitengewone manier: met de voeten naar voren, met de keizersnee, of 'met de helm op' (met het geboortevlies nog om het hoofd).

Aan al dit soort kinderen worden bijzondere krachten toegeschreven. Ze zouden altijd geluk hebben; 'het is een zondagskind', zegt men wel over iemand die uitzonderlijk veel geluk heeft. Ook zouden ze over bovennatuurlijke gaven beschikken.

Voor al over degenen die met de helm op geboren zijn worden de meest wonderbaarlijke dingen verteld. Denk bijvoorbeeld aan het sprookje van Grimm; 'De duivel en de drie gouden haren' waarin zo'n kind de hoofdrol speelt. In het volgende stuk behandel ik de bijzondere gaven die deze kinderen - volgens de folklore - zouden hebben.

Geluk

'Met de helm op geboren' betekent - zoals gezegd - dat bij de geboorte het geboortevlies (amnion) nog om het hoofd van de pasgeborene zit. Normaal breken de vliezen van tevoren. Dat dit niet gebeurt is uiterst zeldzaam. De vroedvrouw zal het vlies direct na de geboorte van het hoofdje verwijderen. Ook als deze bijzondere geboorte vergeten was of verzwegen werd, kon je achterhalen of iemand met de helm op geboren was: als teken hiervan zou hij twee kruinen in het hoofdhaar hebben. (1)

Illustratie van een 'helm' uit een zestiende-eeuws handschrift

Zo iemand zou volgens de Nederlandse folklore enorm veel geluk hebben. Hij zal als soldaat niet gewond raken, als schipper niet verdrinken, hij leert vlot op school en heeft meestal bijzondere gaven. (2) Dit geloof in de gelukbrengende macht van het geboortevlies blijkt niet puur Nederlands te zijn. Onze oosterburen noemen het de 'Glückshäube' (gelukskap of muts) en de Fransen zeggen van een geluksvogel: 'Il est né coiffé' ('Hij is met een kap op geboren'). Deze associatie met geluk werd al in de Romeinse tijd gemaakt: de Romeinse keizer Antoninus Diadumeninus werd zo genoemd omdat hij bij zijn geboorte het vlies als een diadeem om zijn hoofd droeg. Om die reden was hij in een continue staat van geluk. (3)

Omdat vermoed werd dat dit geluk in het vlies zat, waren er wel vroedvrouwen die het ding meenamen om te verkopen. Tot in de negentiende eeuw werden geboortevliezen te koop aangeboden. Dit gebeurde vooral aan zeelieden, als talisman tegen verdrinking. Liever bewaarde men het vlies zelf. Men droeg het bij zich tijdens belangrijke ondernemingen of bond het op het lichaam van het kind. Het vlies werd ook wel onder de drempel begraven. Zo bleef het geluk bij de eigenaar.

Uit de middeleeuwse IJslandse benamingen voor het geboortemembraan is af te leiden waarom het met de helm op geboren worden geluk zou geven. Het vlies heette daar 'fylgja', 'hamr' of 'hamingja'. 'Fylgja' is tegelijk een benaming voor de persoonlijke beschermgeest (de geestelijke dubbel) van de pasgeborene die volgens de IJslanders in het vlies zou verblijven. Deze behoedde het kind dus voor ongeluk! De 'hamr' is de vorm of fysieke dubbel (alter ego) van de mens. 'Hamingja' betekent gaan met je 'hamr' oftewel je dubbel. Wie dat doet volgt zijn fortuin of lot. Het 'hamingja' wordt wel vertaald als het persoonlijke 'geluk' van het kind. Maar het is ook, in een wat neutralere zin, zijn of haar levenslot. Ook dit zou dus samenhangen met het geboortevlies. (4)

Bovennatuurlijke gaven

Voor de met de helm op geborene blijft het echter niet bij een grote portie levensgeluk. Hij zou zelfs over paranormale gaven beschikken! Hij voorzag rampen en grote branden, maar vooral kon hij zien wie er dood zou gaan. Dit kennen we al uit een Nederlandse bron met gedichten uit de vijftiende en de zestiende eeuw. Hier staat: *'Kinderen met een helm geboren, tziyn vremde stucken, Zien geesten, nacht-merryen, en zulc gedrocht.'* (5) Al in die tijd bestond hier dus het volksgeloof dat zij geesten, zoals nachtmerries en dergelijke konden zien.

In de folklore van de Zuid-Hollandse eilanden wordt zo iemand een beeldwit genoemd. Hij 'wit' oftewel heeft kennis

van 'beelden' die nog moeten gebeuren, hij is een beeldwit. Deze mensen konden voorspellen wanneer iemand zou sterven (wie dit ook te weten wilde komen moest bij de beeldwit over de linkerschouder kijken). Zij hadden de zogenoemde 'voorloop' en moesten er 's nachts uit en ronddolen om een lijkstoet te zien. Dit was het visioen van een begrafenisoptocht die nog gebeuren moest. Vaak moest de beeldwit actief meehelpen bij deze optocht door het hek van het kerkhof open te zetten. In Oud-Beijerland werd zelfs beweerd dat de beeldwit een mens is die 's nachts de zielen begraaft nadat de lichamelijke begrafenis heeft plaatsgevonden. (6)

De witte vrouw is mogelijk een 'beeldwit'. Jheronimus Bosch - 'Verzoeking van de Heilige Antonius' circa 1500 (detail)

Hieruit valt af te leiden dat de zogenaamde beeldwit niet lijfelijk, maar in de geest er op uit ging om pas gestorven zielen te helpen. Door obstakels uit de weg te ruimen en door

de ziel te begraven, voorkwam hij dat de ziel rond gingen dolen en hielp hem op weg naar de andere wereld. Dit deden ze echer niet uit vrije wil, maar omdat zij daar door hun bijzondere geboorte toe gedwongen waren. Ook werden zij misschien gedwongen door de zielen of door andere met de helm op geborenen. In een sage uit de Veluwe wordt verteld hoe een boer de deur op slot had gedaan zodat de knecht – die met de helm op geboren was – niet naar buiten kon. Hij zei de volgende ochtend tegen de boer: *‘Dat moet je nooit meer doen, ik heb in mijn leven nog nooit zo’n slaag gehad!’* Van wie hij zo’n slaag kreeg vertelde hij er niet bij. (7) Bijzonder is dat ook van de – zo dadelijk te behandelen – benandanti wordt gezegd dat ze slaag kregen van hun collega’s als ze niet naar buiten gingen op de daartoe bepaalde nachten.

Uit het lichaam kunnen treden buiten Nederland

De suggestie dat mensen die met de helm op zijn geboren de gave hebben om uit hun lichaam te treden wordt ondersteund door folklore uit andere Europese landen. In de zestiende eeuw in Friuli (Italië) geloofde men dat allen die met de helm op werden geboren ‘benandanti’ moesten worden. Deze benandanti (‘goede wandelaars’) waren lieden die uit hun lichaam konden treden om ’s nachts te strijden tegen de ‘malandanti’ (‘slechte wandelaars’) voor de vruchtbaarheid van de velden. Zij vochten tegen deze kwade tovenaars en heksen die de vruchtbaarheid van de oogst probeerden te stelen. De uitslag van deze strijd zou bepalen hoe goed de oogst van het komende jaar zou worden. De benandanti hadden hun geboortevlies bewaard en droegen het om hun nek om zo in de geest te kunnen reizen. Er waren ook benandanti die net als de Nederlandse beeldwitten de doden konden zien. (8)

De ‘kresniki’ van Slovenië en Kroatië zijn eveneens met de helm op geboren en gingen in de geest naar kruispunten om te vergaderen, of om te vechten voor een overvloedige oogst van bepaalde producten. Ook hun tegenstanders de ‘strigoi’ of

‘vucodlachi’ (vampieren), zijn met de helm op geboren. Zij vochten tegen elkaar in de vorm van dieren zoals honden, paarden of everzwijnen. De ‘helm’ van de kresnik is wit, terwijl die van de vampier rood of zwart is. (9)

In Hongarije wordt in achttiende-eeuwse gerechtsbronnen gesproken van de ‘taltos’. Zij zijn geboren met tanden, zes vingers of met de helm op. Als ze volwassen werden moesten ze op bepaalde tijden ’s nachts uit hun lichaam treden om in de geest te strijden tegen andere taltos of tegen kwade heksen en tovenaars. Ze veranderden zich daartoe in stieren of hengsten en bij een overwinning zou er dat jaar een uitstekende oogst zijn. Ondanks hun goede bedoelingen werden de taltos - net als de benandanti - beschuldigd van kwade toverij en het aanhangen van de duivel. Zijzelf ontkenden dit ten stelligste.

In Siberië vertelde men dat degene die met de helm op werd geboren, voorbestemd was om sjamaan te worden. Ook de sjamanen hebben de gave om uit hun lichaam te treden. (10)

De met de helm op geborene als vampier

Niet altijd werd het als een geluk beschouwd om ‘met de helm op’ geboren te worden. Het kunnen voorspellen van rampen en het kunnen zien van de doden zou je nog als een goede gave kunnen zien, maar in Nederland werd ook wel gezegd dat ze de gave bezaten om te ‘weerwolven’. Dit werd als een ‘vloek’ gezien. In Duitsland dacht men dat de met de helm op geborene na zijn dood een ‘ungeheuer’ zou worden. Zij zouden dus geen rust vinden en rond gaan dolen. Het kon nog erger als ze ‘nohier’ werden: dit is een geest die de levenden de dood in trekt. Zoals gezegd waren de strigoi uit Slovenië en Kroatië ook met de helm op geboren en in Roemenië en Griekenland werden ze na hun dood vampiers. (11)

Om dit ongeluk te voorkomen probeerde men ook wel van het vlies af te raken. De Nederlandse folklore vermeldt dat als men het vlies verbrandt of begraaft de persoon zijn bovennatuurlijke macht kwijt zal zijn. Gooi het echter niet in

het water, want dan loopt het kind een grote kans om te verdrinken. De IJslandse Edda waarschuwt tegen het achteloos weggooien of verbranden van het vlies. Hierdoor zou de fylgja als beschermende geest ook verdwijnen en zonder die bescherming zal al je geluk verdwijnen. (12)

Een Hongaarse sjamaan of taltos

Conclusie

Met de helm op geboren wordt in Engeland wel ‘geboren achter de sluier’ genoemd. Als je dit ziet als de sluier tussen onze wereld en de geestenwereld dan kan degene die achter de sluier geboren is nog contact hebben met deze andere realiteit. (13) De reden voor de gave van helderziendheid en uit het lichaam kunnen treden, vinden we in de connectie tussen het vlies en de IJslandse fylgja en hamr. Fylgja en hamr zijn zowel termen voor het geboortevlies als voor het alter ego. De helm is te zien als de zetel van de dubbel. Door middel van het geboortevlies kan de geest/ alter ego/ dubbel het lichaam verlaten en zich eventueel ook in een dier veranderen. Omdat de dubbel – in de vorm van het vlies – de persoon direct bij de geboorte al begeleidde wist men dat hij of zij een zeer sterk en actief alter ego zou hebben. Vaak resulteerde dat er in, dat deze persoon ‘s nachts uit zijn lichaam trad of hij dat nu wilde of niet. Sjamanen leerden om deze vaardigheid in bedwang te houden en te gebruiken naar eigen inzicht. (14)

Voor degenen die hun lot onder ogen zagen en niet vochten tegen hun gave zou de helm een zegen zijn. Zij leerden de wijsheid en de macht van het kunnen omgaan met hun andere ik. Voor degene die dit lot niet aanvaardde of in een maatschappij geboren werd waarin het paranormale niet geaccepteerd werd betekende de helm een vloek. Zij zouden nooit volwaardig lid kunnen worden van hun gemeenschap. Ze werden met angst en achterdocht bekeken en konden hun ware levenslot – en daarmee hun geluk – niet volgen.

Noten

1) en.wikipedia.org/wiki/Caul

www.verhalenbank.nl/items/show/47219

Met de helm op geboren zou maar 1 op de 8000 keer voorkomen.

In het sprookje van Grimm: 'De duivel met de drie gouden haren' is het gelukskind met de helm op geboren. Hij heeft inderdaad bizar veel geluk, maar reist ook nog over de onderwereldsvier naar de onderwereld om daar de duivel en zijn grootmoeder tegen te komen en vol wijsheid en goud terug te komen.

2) Janssen, Ben – Het dansmeisje en de lindepater 167-168

3) www.encyclopedia.com/topic/Caul.aspx

4) Sinninghe – Noordbrabants sagenboek 131

Grimm – Teutonic mythology 1883 874

Lecouteux, Claude – Witches, werewolves and fairies 97 2003

De 'dubbel' of het alter ego is dat gedeelte van de ziel dat het lichaam kan verlaten. Bv. tijdens een droom of in extase. De betekenis van hamr en fylgja als vormen van de ziel zijn dusdanig complex dat ze hier niet volledig behandeld kunnen worden. Lees hiervoor het boek van Lecouteux.

5) *Veelderhande Geneuchlijke Dichten*, anno 1600 (ed. Lettk.), 213

6) [wikipedia.org/wiki/Beeldwit_\(mythisch_wezen\)](http://wikipedia.org/wiki/Beeldwit_(mythisch_wezen))

Blécourt – Verhalen van stad en streek 410

Ben Janssen 16

Beeldwit is al een oud Nederlands woord en kan ook 'witte gedaante of vrouw' betekenen. De Duitsers hebben het over een 'Bilwiz'. In de oude betekenis wordt het gebruikt voor een soort van goede elf. (www.etymologiebank.nl/trefwoord/beeldwit en taaldacht.nl/woordenboek/belewitte/)

7) Haan, Tjaard de – Folklore der lage landen 221-222

8) Carlo Ginzburg – The night battles 1966 60 ev

9) Ginzburg – Ecstasies 160 1989

10) Ginzburg 162-164

Pocs, Eva – Between the living and the dead 1999

11) www.verhalenbank.nl/items/show/47219

Lecouteux 96

en.wikipedia.org/wiki/Caul

12) Ben Janssen – Het dansmeisje en de lindepater 167-168

De Haan – Folklore der lage landen 221-222

Teutonic mythology 874

13) www.caulbearer.org

14) Lecouteux – Witches, werewolves and fairies 95-97

Grimm – Teutonic mythology 874

Belmont – les signes de la naissance 55-56

Ook in Friesland werd het geboortevlies de 'haam' genoemd. (zie: wiki.helm/volksgeloof)

2. Vliegen in zeven en varen in eierschalen: de heks in extase

De verhalen over heksen – zoals we ze vinden in de heksenprocessen en de sagen – zijn voor de moderne mens niet geloofwaardig. Vliegen op een bezemsteel door de lucht, zich kunnen veranderen in een kat, het stelen van boter en melk op magische wijze, het is stuk voor stuk onmogelijk. Toch zijn er vele vrouwen voor op de brandstapel terecht gekomen en werd er tot het begin van de twintigste eeuw onder het gewone volk nog sterk in geloofd. Waren al deze mensen dan zo achterlijk of kinds dat ze geloofden in het fysiek onmogelijke? Ik denk van niet. De verhalen moeten gelezen worden vanuit een andere, meer magische wereldbeschouwing.

De verhalen over heksen zouden al een stuk beter te begrijpen zijn als je heksen ziet als (voornamelijk) vrouwen die de kunst van de extase beheersen. Ik bedoel hiermee de vaardigheid om uit het lichaam te kunnen treden. Het lichaam blijft ‘slapende’ achter, terwijl de geest (of anders gezegd de ‘dubbel’) op reis gaat. Vele Nederlandse sagen laten zien dat dit mogelijk de juiste manier is om hekserij te interpreteren. Ik noem hieronder enkele voorbeelden.

De heks en uittreding

Een boerendochter uit Hoorn bracht haar lief zijn middageten, terwijl hij achter op het land aan het werk was. Zij stond dan plotseling voor zijn neus en verdween ook in een oogwenk. Dit vertrouwde hij niet en van al het gepieker werd hij ziek. Op een keer zag hij in het donker een witte gedaante staan: het was zijn meisje, maar ze bewoog niet en gaf geen antwoord, zelfs niet toen hij haar sloeg. Toen zij de volgende dag bij hem langs ging bekende ze dat als zij sliep, haar geest haar lichaam verliet en rondwaalde. Zij beloofde wel dat zij hèm geen

kwaad zou doen (dus anderen wel!) maar hij wilde geen kol trouwen en verbrak de verkering.

In een korte Friese sage wordt verteld van een heks die zo koud als een steen in bed lag, terwijl haar ziel op reis is. Deze heks had geen schaduw.

Op toondag in Goes had een jongen een mooi meisje uitgezocht. Ze gingen in de keet bij elkaar zitten, maar al snel kreeg ze een soort van flauwte. Daarna kwam er een lichtje uit haar mond, terwijl ze zelf bewusteloos in haar stoel hing. Hij raakte haar niet aan en keek toe. Na verloop van tijd trippelde er een lichtje over de vloer, dat tegen haar op klom tot het in haar mond verdween. Zo kwam ze weer tot zichzelf. Zijn kameraden wisten hem te vertellen dat zij een toverheks moest zijn wier geest in diergedaante er op uitging om kwaad te brouwen. Natuurlijk maakte hij het uit met de heks.

Op boerderij 'De palmboom' in 's Gravenpolder was de vrouw des huizes een tovenaars. Zij stal de boter van de burens met haar toverkunst. Op een dag zag de meid haar slapen op een stoel. Ze leek meer op een lijk dan op een levend mens. De meid dacht: 'ze zal het wel koud hebben', en ze wou de boerin toedekken met een schort. Haar geest was echter uit haar lichaam getreden. Haar man zag het en rukte snel de schort uit haar handen. Hij wist dat de geest niet meer in het lichaam terug kon komen als het werd aangeraakt. Zijn vrouw zou dan plotseling dood zijn gegaan.

Een jongen zag zijn meisje in slaap vallen. Op het moment dat er buiten kattengejammer klonk, zag hij dat er 'iets' vanuit het meisje naar buiten vloog. Een uurtje later vloog er weer iets naar binnen en loste zich op in het meisje. Zij vertelde dat zij droomde dat zij naar het kerkhof was geweest om te dansen als kat, samen met vijftig andere katten. Zij moest wel – zonder het zelf te weten – een heks zijn. Datgene wat hij had gezien,